

Камінний хрест.

Студія

Василя Стефанюка.

Присвячую о. Кирилові Гаморакowi.

1.

Від коли Івана Дідуха запам'ятали в селі газдою, від тоді він мав усе лиш одного коня і малий візок з дубовим дишлем. Коня запрягав у підруку, сам себе в борозну; для коня була ремінна шля і нашильник, а на себе Іван накладав малу, мотуз'яну шлю. Нашильника не потребував, бо лівою рукою спирав може ліпше, як нашильником.

То як тягнули снопи з поля, або гній у поле, то однако і на коні і на Івані жили виступали, однако їм обом під гору посторонки моцували ся як струнви і однако з гори волочили ся по землі. До гори ліз кінь як по леду, а Івана як коли би хто буком по чолі тріснув, така велика жила напухала йому на чолі. З гори кінь виглядав, як би Іван його повісив на нашильнику за якусь велику провину, а ліва рука Івана обвивала ся сітею синіх жил як ланцюхом із синьої сталі.

Нераз ранком ще перед сходом сонця їхав Іван у поле пільною доріжкою. Шлії не мав на собі, лишень ішов з правого боку і тримав дишель як би під нахою. І кінь

і Іван держали ся крепко, бо оба відпочали через ніч. То як їм лучало ся сходити з горба, то бігли. Треба було і коневи його кінньську волю зробити. Бігли в долину і лишали за собою сліди коліс, копит і широчезних пят Іванових. Придорожне зілля і бадилля гойдало ся, вихолітувало ся на всі боки за возом і скидало росу на ті сліди. Але часом серед найбільшого розгону, на самій середині гори Іван починав налягати на ногу і спирав коня. Сідав коло дороги, брав ногу в руки і слинив, аби найти того місце, де бодяк забив ся.

— Та цу ногу сапов шкребчи, не ти її слинов промивай, — говорив Іван з пересердя.

— Діду Іване, а батюгов того борозного, най біжит, коли овес поїдає... Се хтось так брав на сьміх Івана, що видів його придибашки зі свого поля. Але Іван здавна привик до таких сьміхованців і спокійно тягнув бодяк дальше. Як не міг бодяка витягнути, то кулаком його вгонив далі в ногу і встаючи казав:

— Небі си, вігниєш тай сам віпадеш, а я не маю чьнесу з тобов панькати си...

А ще Івана кликали в селі Передоманим. Мав у поясі хибу, бо все ходив схилений, якби два залізні краки стягали тулуб до ніг. То його вітер підвіяв.

Як прийшов з войська до дому, то не застав ні тата, ані маму, лишень хатчину завалену. А всего маєтку лишив йому тато букату горба що найвишого і що найгіршого над усе сільське поле. На тім горбі копали жінки пісок і зївав він ярами та печерами під небеса, як страшний велитень. Ніхто не орав його і не сїяв і межі ніякої на нїм не було. Лиш один Іван узяв ся своєю пайку копати і сїяти. Оба з конем довозили гною під горб, а сам уже Іван носив його мішком на верх. Часом на долїшні ниви спадав з горба його голосний крик:

— Е-ех, мой, як тобов грьину, тай по нитці розле-тиш си, який жес тьжжкий!

Але відай ніколи не гримнув, бо шкодував міха і поводи його спускав з плечей на землю. А раз вечером оповідав жінці і дітям таку пригуду.

— Сонце пражит, але не пражит, аж вогнем сипле, а я кодінкую з гноєм на верх, аж шкіра з колін відпадає. Піт ізза кожного волоска просік, тай так ми солоно в роті, аж гірко. Ледви я добив си на гору. А тут такий вітрець дунув на мене, але такий легонький, що аж! А підіт же, як мене за мінуту в попереці зачыло ножами шпикати — гадав-сми, що мину си!

Від сеї пригоди Іван ходив усе зібганий у поясі, а люде прізвали його Переломаний.

Але хоч той горб його переломив, то політки давав добрі. Іван бив палі, бив кіля, виносив на него тверді кицки трави і обкладав свою частку довкола, аби осінні і весняні дощі не сполікували гною і не заносили його в яруги. Вік свій збув на тім горбі.

Чим старів ся, тим тяжше було йому, поломаному, сходити з горба.

— Такий песій горб, що стрімголов у долину тручыне!

Нераз як сонце заходячи застало Івана на верху, то несло його тїнь з горбом разом далеко на ниви. По тих нивах залягала тїнь Іванова, як велитня схиленого в поясі. Іван тоді показував пальцем на свою тїнь і говорив горбови:

— Отос нї, небоже, зібгав у дугу! Але доки нї ноги носьи, то мус родити хлїб! Не меш за дурно їсти сонце і дощ пити!

На иньших нивах, що Іван собі купив за гроші принесені з войська, робили сини і жінка. Іван найбільше коло горба заходив ся.

Ще Івана знали в селі з того, що до церкви ходив лиш раз у рік, на великдень, і що курей зіцірував. То так він їх научував, що жадна не важила ся поступити на подвірє і порпати гній. Котра раз лапкою драгнула, то вже згнула від лопати або від бука. Хоть би Іваниха хрестом стелила ся, то не помогло.

Тай хйба ще то, що Іван ніколи не їв коло стола. Все на лаві.

— Був-сми наймитом, а потім вібув-сми десїть рік у воську, та я стола не знав тай коло стола минї їда не йде до трунку.

Отакий був Іван, дивний і з натурою і з роботою.

Гостей у Івана повна хата, газди і газдині. Іван спродав усе, що мав. Сини з жінкою наважили ся до Канади, а старий мусів вкінці подати ся.

Спросив Іван ціле село.

Стояв перед гостями, тримав порцію горівки у правій руці і, видко, каменів, бо слова не годен був заговорити.

— Дькую вам файно, газди і газдині, шо-сте ні мали за газду, а мою за газдиню...

Не договорював і не пив до нікого, лиш тупо глядів навперед себе і хитав головою, як би молитву говорив і на кожде її слово головою потакував.

То як часом якась долішня хвиля викарбутить великий камінь з води і покладе його на беріг, то той камінь стоїть на березі тяжкий і бездушний. Сонце лупає з него черепочки давнього намуду і малює по нїм маленькі, фосфоричні зьвізди. Блимає той камінь мертвими блисками відбитими від сходу і заходу сонця і кам'яними очима своїми глядить на живу воду і сумує, що не гнітить його тягар води, як гнітив його від віків. Глядить з берега на воду, як на утрачене щастє.

Отак Іван дивив ся на людей, як той камінь на воду. Потряс сивим волосем, як гривую кованою зі сталевих ниток і договорював:

— Та дькую вам краснó, та най вам Бог даст, що собі в него жьйдаєте. Дай вам Боже здоровє, діду Михайле...

Подавав Михайлови порцію і цілювали ся в руки.

— Куме Іване, дай вам Боже прожити ще на цїм сьвітї та най Господь милосерний щасливо запровадит вас на місце тай допоможе ласков своєв наново газдов стати!

— Коби Бог позволив... Газди, а проше, а доцьгніт же... Гадав-сми, що вас за стів пообсажую, як прийдете на весїле сїнове, але инакше зробило си. То вже таке настало, що за що наші діди тай тати не знали, то ми мусимо знати. Господна воля! А законтентуйтеж си, газди, тай вібацьийте за решту.

Взяв порцію горівки тай підійшов 'д жінкам, що сиділи на другім кінці стола від постелі.

— Тимофіхо, кумо, я хочу до вас напити си. Дивю си на вас тай ми, як якіс казав, молоді літа нагадуют си. Де, де, де-е? Ото-сте були хлопенна дівка, годна-сте були! То-сми за вами неодну нічку збавив, то-сте в данци ходили як сновавка — так рівно! Ба, де, кумо, тоті роки наші! Ану-ко пережійте тай вибачийте, що-м на старість данец нагадав. А проше...

Глянув на свою стару, що плакала mezi жінками і виймив з пазухи хустину.

— Стара, ня, на-ко тобі платину та файно обітри си, аби я тут ніяких плачів не видів! Гостий собі пиднуй, а плакати ще маєш доста чьису, ще так си наплачеш, що очи ти вітечут.

Відійшов до газдів і крутив головою.

— Шос бим сказав та най мовчу, най шіную образи в хаті і вас яко ірешних. Але рівно не дай Боже нікому доброму на жіночий розум перейти! Аді, видите, як плаче, та на кого, на мене? На мене, газдине моя? То я тебе вікорінував на старість із твої хати? Мовчи, не хлипай, бо ти сиві кіски зараз обмичу тай підеш у ту Гамеріку як Жидівка.

— Куме Іване, а лишіт же ви собі жінку, таже вона вам не воріг тай дітем своїм не воріг, та її банно за родом тай за своїм селом.

— Тимофіхо, як не знаєте, то не говоріт ані дзелень! То її банно, а я тудя з віскоком іду?!

Заскреготав зубами як жорнами, погрозив жінці кулаком як довбнею і бив ся в груди.

— Озміт та вгатіт ми сокиру отут у печінки, та може той жовч пукне, бо не вітримаю! Люде, такий туск, такий туск, що не памньитаю, що си зо мнов робит!

3.

— А проше, газди, а озміт же без царамонії та будьте вібачні, бо ми вже подорожні. Тай міні старому не дивуйте си, що трохи втираю на жінку, але то не за дурно,

ой, не за дурно. Цего би ніколи не було, як би не вона з синами. Сини, уважьєте, письменні, та як дістали якесь письмо до рук, як дістали якусь науку та як підійшли під стару, тай пилили, пилили, аж перерубали. Два роки нічо в хаті не говорило си, лиш Канада тай Канада. А як ні дотиснули, як-ем видів, що однако ні мут на старість гризти як не піду, тай-ем продав усе що до крішки. Сини не хотби бути наймитами післі мої голови тай кажут: „Ти наш тато, тай заведи нас до землі та дай нам хліба. бо як нас розділиш, тай не буде з чим кивати си“. Най їм Бог помагає їсти тот хліб, а мині однако гинути. Але, газди, а мині переломаному до ходів? Я зробок — ціле тіло мозиль, кости дрихлаві, що заки їх рано зведеш до купи, то десіть раз йойкнеш!

— То вже, Іване, пропало, а ви собі туск до голови не приускайте. А може як нам дорогу покажете, тай усі за вами підемо. За цим краєм не варт собі туск до серця брати! Ця земля не годна кілько народа здержати тай кількі біді вітримати. Мужик не годен і вона не годна, обоє вже не годні. І саранчі нема і пшениці нема. А податки накипают, шо-с платив лева, то тепер петь, шо-с ів солонину, то тепер барабулю. Ой, з'волили нас, так нас ймили в руки, що з тих рук ніхто нас не годен вірвати, хиба лиш тікати! Але колис на ці землі буде покаянїє, бо на-рід поріже си! Не маєте ви за чим банувати!...

— Дькую вам за це слово, але його не приймаю. Певне, що на-рід поріже си. А тож Бог не гніває си на таких, шо землю на гиндаль пускают? Тепер нікому не треба землі, лиш викслів та банків. Тепер молоді газди мудрі настали, такі фасрмани, шо за землев не згоріли. А дивіт-но си на ту стару скрипку, та пускати і її на гиндаль?! Таже то дуплава верба, кини палцем, тай маком сьиде! Та гадаєте, шо вона зайде на місце? От, переверне си дес у окіп тай пси розтыгнут, а нас поженут далі і подивити си не дадут. Вітки таким дітем має Бог благословити? Стара, а суда-ж!

Прийшла Іваниха старенька і сұхонька.

— Катерино, шо ти собі, небого, у свої голові гадаєш? Де тби покладу в могилу? Ци риба тби має з'їсти?

Та тут порьидні рибі нема шо на один зуб узьн-ти. Аді!

І натягав шкіру на жіночій руці і показував людям.

— Лиш шкіра та кости. Кудя цему, гязди, йти з печи? Була-с порьидна гяздиня, тьижко-с працювала, не гайнувала-с, але на старість у далеку дорогу вібралас си. Аді, видиш, де твоя дорога тай твоя Канада? Отам!

І показав її через вікно могилу.

— Не хотіла-с іти на цу Канаду, то підемо сьвітами і розвіємо си на старість як лист по поли. Бог знає, як з нами буде... а я хочу з тобов перед цими нашими людьми віпроцити си. Так як слюб-сми перед ними брали, та так хочу перед ними віпроцити си з тобов на смерть. Може тебе так кинут у море, шо я не буду видіти, а може мене кинут, шо ти не меш видіти, та прости ми, стара, шо-м ти нераз договорив, шо-м може ть коли скривдив, прости мині і перший раз і другий раз і третий раз.

Цілювали ся. Стара впала Іванови на руки, а він казав:

— А то ть, небого, в далеку могилу везу...

Але сих слів уже ніхто не чув, бо від жіночого стола надбіг плач як вітер, шо з помежи острих мечів повіяв і похилив усі голови мужиків на груди.

4.

— А тепер ступай собі стара межи гяздині та пил-нуї, аби кожду своє дійшло та на, напий си раз, абим ть на віку видів пену.

— А вас, гязди, я ще маю на два гатунки просити. Дес може сини пустьп в село на пошту, шо нас із старов уже нема. Та бим просив вас, абиете за нас наймили служебку тай абиете си так як сегодне зійшли на обідець та віказали очинаш за нас. Може Пан Бог менше гріха припише. Я гроші лишу Яковови, бо він молодий тай слухний чоловік та не сховає дідів ірейцір.

— Наймемо, наймемо і очинаш за вас вікажемо...

Іван задумав ся. На його тварі малював ся якийсь стид.

— Ви старому не дивуйте си тай не сьмійте си з діда. Мині самому гей устид вам це казати, але здає ми си, що бим гріх мав, як бим цего вам не сказав. Ви знаєте, шо я собі на своїм горбі хресток камінний поклав. Гірко-м го віз і гірко-м го на верьх вісажував, але-м поклав. Такий тьижкий, шо горб го не скине, мусит го на собі тримати так, як мене тримав. Хотів-єм кілька памньитки по собі лишити.

Стулив долоні в трубу і притискав до губів.

— Так баную за тим горбом, як дитина за цицков. Я на нїм вік свій спендив і окалічів-єм. Кобим міг, тай бим го в пазуху сховав, тай взяв з собов у сьвіт. Банно ми за найменшов крішков у селі, за найменшов дитинов, але за тим горбом таки ніколи не перебаную.

Очи замиготіли великим жалем, а лице задрожало, як чорна ріля під сонцем дροжить.

— Оцеї ночі лежу в стодолі та думаю, та думаю: Господи милосерний, ба шом так гльібоко зогрішив, шо женеш ні за сьвітові води? Я ціле жите лиш роб тай роб тай роб! Нераз як днинка кіньчила си, а я впаду на ниву тай рівно молю си до Бога: Господи, не покинь ні ніколи чорним кавалком хліба, а я буду все працювати, хіба бих не міг ні руков, ні ногов кинути...

— Потім такий мене туск напав, що-м чиколонки гриз і чупер собі микав, качьив-єм си по соломі як худобна. А потім нечисте цукнуло си до мене. Не знаю і як і коли вчинив-єм си під грушков з воловодом. За малу філю був-бим си затьиг. Але Господь милосерний знає, шо робит. Нагадав-єм собі за свій хрест тай мене гет відійшло. Ий, як не побіжу, як не побіжу на свій горб! За годинку вже-м сидів під хрестом. Посидів, посидів довгенько тай якос ми лекше стало.

— Адї, стою перед вами і говорю з вами, а тот горб не віходить ми з голови. Таки го вижу тай вижу, тай умирати буду тай буду го видіти. Все забуду, а його не забуду. Співанки-м знав тай на нїм забув-єм, силу-м мав тай на нїм лишив-єм.

Одна сльоза котила ся по лиці, як перла по скалі.

— Та я вас прошю, їзди, аби ви, як мете на сьвіту неділю поле сьвітити, аби ви ніколи мого горба не минули. Будь котрий молодий най вібіжит та най покропит хрест сьвіченув водицев, бо знасте, шо ксьондз на гору не піде. Прошу я вас за це дуже їрешно, аби-сте мнї мого хреста ніколи не минали. Буду за вас Бога на тім сьвіті просити, лиш зробїт дідови його волю.

Як коли би хотїв рядном простелити ся, як коли би добрими, сивими очима хотїв на віки закопати в серцях гостей свою просьбу.

— Іване, куме, а лишїт же ви туск на боці, гет його відкиньте. Ми вас усе будемо нагадувати, раз на завше. Були-сте порьидний чоловік, не лїзли-сте натарапом на нікого, нікому-сте не переорали, ані не пересїяли, чужого зеренца-сте не порунтали. Ой, нї! Мут вас люде нагадувати тай хреста вашого на сьвіту неділю не минут.

Отак Михайло розводив Івана.

5.

— Вже-м вам, панове їзди, все сказав, а тепер хто нї любить, та тот буде пити зо мнов. Сонечко вже над могилув, а ви ще порцію горівки зо мнов не віпили. Заки-м ще в свої хатї і маю гостї за своїм столом, то буду з ними пити, а хто нї навидит, тай буде також.

Почала ся пїятика, тота пїятика, що робить з мужиків подурїлих хлопцїв. Незабавки пїаний уже Іван казав закликати музику, аби грав молодїжи, що заступила ціле подвірє.

— Мой, маєте так данцувати, аби земля дудніла, аби одної травички на току не лишило си!

В хатї всі пили, всі говорили, а ніхто не слухав. Бесїда йшла сама для себе, бо треба її було конче сказати, мусїло ся сказати, хоч би на вітер.

— Як-ем го віпуцував, то був віпуцуваний, котре чорний, то як сріблом посипав по чорнї, а котре білий, то як маслом сніг помастив. Конї були в мене в ордунку, цісар мїг сїдати! Але-м грошїй мав, ой, мав, мав...

— Кобим учинив си серед такої пустині — лиш я та Бог аби був! Абим ходив як дика звір, лиш коблх не видів ні тих Жидів, ні панів, ні ксьондзів. Отогди би називало си, шо-м пан! А ца земля най западає си, най си і зараз западе, то-м не згорів. За чим? Били та катували наших татів, та в ярем запрьгали, а нам уже кусня хліба не дають прожертти... Е, коби то так по мойому...

— Ще не находив си такий есквертант, аби шо з него стьнг за податок, ой, ні! Був Чьих, був Німець, був Поляк — г...., пробачьните, взяли. Але як настав Мадзур, тай найшов кожушину аж під вишнев. Кажу вам, Мадзур біда, очи печи тай гріху за него нема...

Всякої бесіди було багато, але вона розлітала ся в найріжнійші сторони, як надгнилі дерева в старім лісі.

В шум, гамір і зойки і в жалісливу веселість скрипки врізував ся съпів Івана і старого Михайла. Той съпів, що його нераз чути на весілях, як старі хлопці доберуть охоти і заведуть стародавніх съпіванок. Слова съпіву йдуть через старе горло з перешкодами, як коли би не лиш на руках у них, але і в горлі мозилі понаростали. Ідуть слова тих съпіванок, як жовте осінне листє, що ним вітер гонить по замерзлій землі, а воно раз-на-раз зупиняє ся на кождім ярочку і дрожить подертими берегами, як перед смертю.

Іван тай Михайло отак съпівали за молодії літа, що їх на кедровім мості здогонили, а вони вже не хотіли назад вернути ся до них навіть у гості.

Як де підтягали в гору яку ноту, то стискали ся за руки, але так кріпко, аж сугасти хрупотіли, а як подибували дуже жалісливе місце, то нахильовали ся до себе і тулили чоло до чола і сумували. Ловили ся за шию, цілювали ся, били кулаками в груди і в стіл і такої собі своїм заржавілим голосом туги завдавали, що врешті не могли жадного слова вимовити, лиш: Ой, Іванку, брате, ой, Михайле, пріятелю!

6.

— Дьндю, чуєте, то вже чьне віходити до колії, а ви розсьпівали си як за добро-миру.

Іван витріщив очі, але так дивно, що син побілів і подав ся назад. Іван поклав голову в долоні і довго щось собі нагадував. Устав ізза стола, підійшов до жінки і взяв її за рукав.

— Стара, гай, матір, инц, цвай, драй! Ходи, уберемо си по панцки тай підемо панувати.

Вийшли обоє.

Як уходили назад до хати, то ціла хата заридала. Як би хмара плачу, що нависла над селом, прірвала ся, як би горе людське дунайську загату розірвало — такий був плач. Жінки заломили руки і так сплетені держали над старою Іванихою, аби щось з гори не впало і її на місці не роздавило. А Михайло ймив Івана за барки і шалено термосив ним і верещав як стеклий.

— Мой, як-се газда, то фурни тото катране з себе, бо тьи віполічкую як к....!

Але Іван не дивив ся в той бік. Ймив стару за шию і пустив ся з нею в танець.

— Польки мині грай, по панцки, мам гроші!

Люде задеревіли, а Іван термосив жінкою, як би не мав уже гадки пустити її живу з рук.

Вбігли сини і силоміць винесли обоїх із хати.

На подвірю Іван танцював дальше якоїсь польки, а Іваниха обченила ся руками порога і приповідала:

— Ото-сми тьи віходила, ото-сми тьи вігризла оцими ногами!

І все рукою показувала в повітря, як глибоко вона той поріг виходила.

7.

Плоти по-при дороги тріщали і падали — всі люде випроваджували Івана. Він ішов зі старою, згорблений, в цайтовім, сивім одію і що хвля танцював польки.

Аж як усі з'уцинили ся перед хрестом, що Іван його поклав на горбі, то він трохи прочунав ся і показував старій хрест.

— Видиш, стара, наш хрестик? Там є вібито і твоє намено. Не бі си, є і моє і твоє...

